

HATÁR GYŐZŐ

Egy Baka István-vers története

Még kifeszül fölénk a mennybolt
felhőkkel foltozott, kék sátora,
beissza még a vért a megsötétült
porond lucskos fűrészpóra
.....

bár előttünk csak Isten és a Sátán
megunt bohóctréfái zajlanak
s mi hahotázunk gyáván, míg a
mennybolt
rossz sátora fejünkre nem szakad
(Circus Maximus)

A 18. század végén még csak a „Nagy Francia Forradalom” előszelét érezte meg a Monarchia, de már beleremegett. A birodalom német irodalmában ugyanolyan öncenzúra dívott, ugyanolyan kultusza volt az *oratio obliqua* cenzúra-kicselező fogásának, mint ahogy eluralkodott a magyar költészetben is, míglen a 19. században mondhatni idegileg szervült s olykor a vers megihletője volt. Gyomán ezt gyerekkoromban úgy mondták, hogy „az ángyomnak mondom, hogy a térgyem értsen róla”. Ma életérzésünk skáláján lemérve, a Monarchia szuronyos uralma virágfüzérekkel feldíszített rémuralom volt. Csak kevesen tudják, hogy pl. 1794-ben egy részeg tüzértiszt a bizalmába férközött titkosrendőrnek kifecsegte, hogy társaival a Monarchia megdöntésére készül. Vallomását letartóztatási hullám követte; negyvenöt tisztársát elkapdoválták, húszat kivégeztek, a többit súlyos várfogságra ítélték. Egyik levelében Beethoven azt írja: „itt nálunk számos *fontos* embert elhurcoltak, csak hogy megakadályozzák a forradalom kitörését (...) Nincs, aki hangoosan merne véleményt nyilvánítani, attól való féltében, hogy a rendőrségi fogdában találja magát”¹.

Már kevesen élnek azok közül, akik a bőrükön tapasztalták, hogy a rettegés ugyanilyen hisztérikus légkörében élt a Horthy-rendszer, kivált a háborúhoz vezető években. A mai fiatalok alighanem elképzelni sem tudják, hogy író a pusztá kézirátért halálra lehetett ítélni. Ezt történ a CSODÁK ORSZÁGA HÁTSÓ-EURÁZIA szerzőjével is. A regényfolyam kéziratáért a hadbírótság 1943 júniusában, első fokon halálra ítélte. Hogy ez az iromány, fölötébb kalandos úton, mégis, hogyan került elő a lebombázott, pincéjéig lerombolt Hadiklaktanya Bűnügyi Levéltárából, arra most nem térek ki², minek is, hiszen ez a magát „filozófusregénynek” mondó opusz végülis kiadódott Londonban, jóllehet idehaza csak most

¹ Beethoven levele Simrockhoz, 1793. augusztus 2-án.

² I. HGY ÉLETÚTJA I-II-III. Életünk Könyvek 1993–5.

vált hozzáférhetővé egy közel ezer oldalas, robosztus kötetben³. A kétkötetes mű első kötetének a címe: „HULIGÁNIA – *avagy a Vágyak*”. Jókora kitérővel érek oda, ahonnan indulnom kellett volna; de – *Jeder Warum hat sein Darum*. Hogy Baka István hogyan jutott hozzá a regényfolyam londoni kiadásához, nem tudom. Elfelejtettem faggatni, annyira elcsodálkoztam azon, hogy (nekem ajánlott) versének ezt a címet adta: ÜZENET ÚJ-HULIGÁNIABÓL⁴. Nemcsak azon ámultam el, hogy ismeri és nyilván olvasta közel hetven évvel ezelőtt íródott regényemet, melynek kéziratáért ugyancsak megütöttem a bokámat; hanem a bátorságon, hogy egy odahaza teljesen ismeretlen regényre, mintegy burkoltan hivatkozni mer. A vers szegedi látogatásom után, már akkor íródott, amikor visszatértem Budapestre; Pista három változatban is elküldte, mindannyiszor javítva rajta. A harmadik volt a végleges, de váltig nyugtalankodott, hogy a postára adott vers idejében utolér-e, mielőtt visszarepülnék Londonba. Végül telefonált Szegedről és megnyugtattam: itt van előttem a végleges változatban. Remeklés a vers – sokkal jobb, valószínűbb, nagyobb ütésű, mint az a másik, ami kiváltotta: egy régi versem, amit Pistának ajánlottam.

Valóban remeklés; minden szaván rajta a „vízjel” (az angol *benchmark*-nak mondja ezt) – kipöffenése a megdühödött embergyermekének. A csalódottság és a harag vegyülete – azé, akit egy dédelgetett, szívirványos álomtól ütöttek el. A keserűség feltörő sorai, az indulat természetes ömlésében, amely épp tömörségével olyan arculcsapó. Napnál világosabb, hiszen „enigmatikus” címével elárulta, hogy regényfolyamom ismertében íródott, de valami homályos képzele lehetett a verscím üzenetéről annak is, aki a könyv létezését se sejtette. 1995-ben maga a kifejezés, hogy huligán, már közhasználatú szó volt, belement a nyelvbe; míg a harmincas években, amikor a könyv íródott, a szó az újdonság erejével hatott és ritka madár volt az az olvasó, aki elérte. Eredete nyelv-történetileg nem tisztázott: két változata van. Jőmagam még abban a hiszemben voltam, hogy az első változat a hiteles: az oroszországi ROSZTOV városának gengszterei országos hírre tettek szert, ügyességük révén. A rosztovi huligánok arról voltak híresek, hogy hófúvásban, télvíz idején, a vagyont érő szörmekülönlegességben Operába sereglő hölgyeknek a bundája hátából, boszorkányos gyorsasággal, a mutatóujjukra húzott borotvaéles „dikiccsel” jókora darabot kikanyarítottak s azzal a kivágott szörmét a hónuk alá csapva, úgy elszeleltek, mintha ott se lettek volna. Percek beleteltek, amíg a bunda megrabolt tulajdonosa érezni kezdte hátán a csikorgó hideget és feleszmélt, hogy „lyukas” a bundája. Ők voltak a „rasztovtói huligani”. A másik változat szerint az invektívának ír-angolszász eredete lett-légyen; a szó, hogy *Hooligan*, a 19. század végén egy Londonban élő ír gengszter-familia családneve volt.

Tény, hogy amikor mindezt felvettem Pistának és szóbahoztam, hogy versének miért ezt a címet választotta, azonnal nyilvánvaló volt – a kevesek közé tartozott, akik hozzájutottak és olvasták a regényfolyam londoni kiadását. Nemcsak azon hüledeztem, hogy mekkora hatással volt rá, hanem szinte komikus volt, mennyivel jobban ismerte, mint jőmagam, aki jószerével elfelejtettem, mit írtam-mit nem, hetven évvel ezelőtt. Nem győztem ámuldozni azon, hogy a vers szokatlan, szemetszűrő címe senkinek sem tűnt fel, nem kérdőjelezte meg, amikor ráfutott a szeme – senki nem firtatta: Pista, miért ezt a címet adta ennek a versnek?

³ Csodák Országá I–II; Aurora 1988. Cs. O. H-E., Editio Plurilingua, Budapest 2004.

⁴ I. B. I.: TÁJKÉP FOHÁSSZAL. Jelenkor Kiadó, Pécs 1996, 322 oldal.

Első szegedi látogatásom alkalmával, a vendéglői vacsora után, már ahogy a tömegben lehetett, ügyefogyott beszélgetés következett Pistával. Természetesen mi egyébről, mint arról, amit a Párkák érthetetlen módon belefontak életfonalunkba: Oroszországról, az oroszág gigantikus, lenyűgöző géniuszaról és e kivételes tehetség átkáról – e beláthatatlan térképszerűség tragikus történelméről. Mindkettőnknek voltak közvetlen tapasztalatai, kinek-kinek a maga módján. Pista több ízben járt/élt a Szovjetunióban, 1970/71-ben a leningrádi egyetemre járt, majd 1974-ben megint hosszabb időt töltött Leningrádban és felújította kapcsolatait szabadgondolkozó, szamizdat-kiadó barátaival. Engem meg még a harmincas évek derekán a sors szeszélye besodort egy nagypolgári, fél-arisztokrata orosz emigráns család házitűzhely-melegébe, szamovárral, blinivel és – *last but not least* – hatalmas átmentett könyvtárral; azon az alapon, hogy ötödfél évig a család szemefényével, egy csuromszőke ifjú hölgygel éltem vadházasságban. Ez az orosz „klan” valósággal benyelt és megpróbált oroszra átgörni, ami persze nem sikerült. Annál kevésbé sikerülhetett, mert ők a magyarokat titkon mélységesen lenézték, megvetették, alrendű emberfajnak tekintették, nekik csak az orosz volt igazában a főemlős – amint-hogy érthetetlen módon, ádáz gyűlöletük ellenére a szovjet rendszerrel szemben, szentül hittek a szovjet hadigépezet elképesztő fölényében s mintegy befejezett ténynek tekintették, hogy ha és amennyiben, valaha is kenyértörésre kerülne a sor, a szovjet haderő rövid hetek alatt végigsöpörne Európán és a tengerbe fullasztaná ellenfelét.

Második szegedi leruccanásomkor több szerencsével jártam. Egy meghitt sarokban leülhettünk és összehúzhattuk székeinket Pistával, ami eszmecserére az igazi alkalom. Akkor már Pista szemmel láthatólag szenvedett. Arca meg-megrándult, fájdalmai voltak, és a fájdalom kolonca akadozó szófűzésén mindenütt ott settenkedett. Ő szovjetunióbeli élményeiről, baráti köréről mesélt, jómagam meg együttélésemről orosz „menyasszonyommal”, bár hogy frigyünket miért nem pecsételtük meg, az a félkönyvnyi történet is messze vezetne. Vadházasságot mondok, bár maga a szó is feledésbe megy hamarost, ahogy a házasság intézménye kikopik újdánci világunkból és ki tudja, jön idő, hogy feledésbe merül. Hiszen ma már partnerekről beszélünk, jogegyenlőségben a valahai „házas-felekekkel”. Nincs kizárva, hogy valaha még bevezünk a platóni respublika vizeire, és „az állam elhalása” marxi ostobasága helyett valamennyien az állam gyermekei leszünk, nemző-apa nélkül cseperedünk fel s maga az állam lesz a népszaporulat „inkubátora”. *No de passim* – mindez csupán a távoljövő zenéje.

Pista persze jól, nálam sokkal jobban ismerte az orosz irodalomnak azt a részét, ami akkor csak szamizdatban lappangott, Gumiljovot, Hodaszevicset (az elsőt kivégezték, a másik nyugati emigrációban tengett-lengett), Jeszenyint, Cvjetajevát, még-másokat. A mi másfél évszázados török hódoltságunk eltörpül az oroszág közel félezer esztendő s tatár hódoltsága mellett; vegyük ehhez hozzá a pravoszláv egyház zsarnokuralmát: a teokrácia és a szélsőséges sovinizmus e vegyületekben másként, mint „nemzetben, istenben” gondolkozni soha nem lehetett; alanyban-állítmányban elmélődni számukra a mi időnk újdonságának. De ilyen volt Vladiszláv Hodaszevics, a Párizsba-szakadt, vele-rokon szellem, ami érződik is Pista átköltéseiben. Hodaszevics – aki „Sztepan Pehotnij” szerint „a XX. század egyik legnagyobb orosz költője”, 1939-ben, Párizsban halt meg. Keserű sorokban hódol a nagy előd emlékének:

*Kátrányszínű s klozettszagú az égbolt.
Csukd be a század ablakát! Elég volt!*

.....
*Rút katlanából ránk borult a szenny.
Tedd le a tollad! Torkig ér a menny.⁵*

Párizsi magányában elszerencsétlenedve, utolsó éveiben Hodaszevics már semmit sem írt. Jómagam ezt a Nyugat „fertőzetében” élő költőt csak nagy sokára ismertem meg (rég-ről kedves hívem, T. Marina jóvoltából, aki egy félezer oldalas, 1992-ben, Moszkvában kiadott pompás Hodaszevics-kötettel ajándékozott meg és mottóul beleírta: *Zsízny iméjet konyec, tvorényie bezszmertno*” – az élet véget ér, az életmű örök. Bárcsak igaz volna).

Ahogy a közös hullámhosszra ráhangoltuk antennáinkat, két nagy átfedést is felfedeztünk szellemszerkezetünkben. Az egyik, hogy elliptikus szellemünk egyik sarkallatos fókusza: a *zene*. A másik: a *történelem*.

Hogy a zene Pistának az utolsó pillanatig mennyire palliatív, megváltó mákonya volt, arról több verse tanúskodik (lásd a LISZT FERENC ÉJSZAKÁI c. ciklust, valamint a TRAUERMARSCH c. verset, amit a költő „Gustav Mahler emlékének” szentel)⁶. Jól emlékszem, még csemegével is szolgálhattam: Pista akkor hallotta először, hogy Mahlernek – csakúgy, mint Schumannnak – közös meghihető bálványa volt az a ma már feledésbe merült óriás, Jean Paul – ez egyetlen író-kortárs, akire Goethe féltékenyen felfigyelt, és aki a „*Gott ist tod*” meghirdetésével éppen száz évvel előzte meg Nietzsche ZARATHRUSZTRÁJÁT⁷. A Faustfordító Gérard de Nerval, LE CHRIST AUX OLIVIERS (Krisztus az Olajfák Hegyén) c. szonettciklusa elején is őt idézi: *Dieu est mort! le ciel est vide... / Pleurez! enfants, vous n’avez plus de père!* – Jean Paul-t, és nem Nietzsche-t (akit, mellesleg, hogyan is idézhetett volna: Nerval 1855-ben halt meg, amikor Nietzsche még csak 11 éves volt...)

Orosz irodalmi tanulmányai során Pista óhatatlanul belemerült a cári birodalom annálszeibe; s majd szinte a meglepetés erejével hatott a felfedezés, hogy AVVAKUM PROTOPÓPA Önéletírása neki is kedvenc könyve, de neki megvolt az orosz eredeti, míg én albumalakú, magyarított erdélyi kiadását „házon belül” elvesztettem és csak nemrég jutottam hozzá Thuróczy Gergely, a Petőfi Múzeum irodalmi muzeológusa jóvoltából ahhoz a zsebkiadás-hoz, amelyet Bukarestben adott ki a Kriterion, 1979-ben. Juhász József magyarítása fordításirodalmunk gyöngye, Szöllősy Klára, Gyergyai Albert fordítói virtuozitásával vetekszik – itt messze idegenben, nyelvi fürdőnek kincset ér. Értékelésében teljesen egyet értünk. Szörnyeteg könyv. Eleven-élőben közelébe se szeretnék kerülni ezeknek a ránkuszított, minden jámbor gatzettre, önodaáldozásra, népirtásra kész vallásmániás szektásoknak, akik AVVAKUM PROTOPÓPA kivérző oldalain vidáman lépnek máglyára, vidáman ölnek és hitük a számukra kibiztosított Üdvben soha meg nem rendül. Tanulmányaiból bőven meríthetett, Pista behatóan ismerte az orosz szekták, raszkolnyikok, duhoborcok történetét – azokét,

⁵ in: TÁJKÉP FOHÁSSZAL; Hodaszevics Párizsban. (233 oldal).

⁶ Mahlerről írt áradozó cikke valóságos szerelmi vallomás (l. in: AZ IDŐ TÉRKÉPJELEI. Jelenkor 1999, „Meg-csendül az egész univerzum” – 49 oldal).

⁷ Jean Paul Richer, SIEBENKÁS, 1785. Újkori jeles monográfusa, T. J. Casey szerint Jean Paul „a kereszténység-utáni kor első hangadója” (in: JEAN PAUL. John Hopkins University Press, 1992)

akik „dvumjá páljcémi”, két-ujjal vetettek keresztet – és keblükre ölelték, aki ugyanígy és megölték, aki másképp hánnya magára a kereszt jelét.

Ahhoz, hogy szoros baráti kötelékek szövődjenek kettőnk között, levélváltás és életidő kellett volna; s mit is szaporítsam a szót, viszonyunkat Goethe szerencsés szóalkotásával „vonzrokonságnak” mondanám. Pista láthatta, tapasztalhatta, hogy mint elhírhedt avantgarde garabonciás, ma már mennyire nem tisztelem az avantgarde másod-harmad-ötöd-tized felöntését (vagy Domokos Mátyás jó szavával: költészetünk „nagyhatalmi állását”), mai líránk egyre ázottabb, egyre koszádekosabb ún. „szabadvers”-ömlését. Ez a betegség sajnálatos világjelenség, de nálunk felfokozott mértékben, ma is tart. Pista mindvégig kitarzott a formahű verselés mellett és nem volt hajlandó költészetét a kötelező *neo-nouveau avantgarde* igájába hajtani.

Éppen csak hogy kinyújthattuk tapogató csápjainkat egymás felé, amikor levelezésünk, sohavolt barátságunk hamvába hullott. Ha voltak Pistának nagy elvéve ún. istenes versei, meggyőződéses agnosztikus volt, és tudton-tudta, hogy többé nem találkozunk. Pascalnak, a hitében el-elbizonytalanodó, meg-megtántorodó, de „fogadásáról” elhírhedt jeles *életbiztosítási ügynöknek* a „spielje” leperog rólunk, a létegeész hármás felosztása mennyre-földrepokolra éppoly idejétmúlt, mint amilyen megtévesztő-hamisak Murillo angyalai. Tán a harmadik évezred végéről visszatekintve, már tisztábban láthatjuk majd, miért volt ez a népmilliárdokra kiterjedő kollektív, monomániás szkizofrénia amilyen delejes, amilyen csábos-csődítő, olyan lerázhatatlan. Meglepő? Visszariasztó? Csupán mert még nyakig, még pilisig benne vagyunk? Aki ismer, tudja. Nálam a gondolkozó életrendjének korán kelő első számú parancsa: filozófus soha ne ijedjen meg a saját árnyékától.

Avvakum Protópópa? Nincs már sehol, hogy szánakozzunk rajta. Jómagam már látom kőzeledőben Kháron lámpását a csónak orrán; de azt is tudom, hogy Pistával azon az egy-szeri, szegedi összefutáson túl – többé már nem találkozunk.

